

К. Р. Головачева

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Художній світ Павла Загребельного

Головачева К. Р. Художній світ Павла Загребельного. Стаття розглядає художній світ творів Павла Загребельного, звернено основну увагу на художню представленість концептів романів історичної тематики — циклу про Київську Русь («Диво», «Первоміст» та «Смерть у Києві»). Розглядаються специфічні риси творів триптиху, які виділяють науковці і які є засобами вираження, вербалізації концептів дива, творчості, історичної пам'яті, влади та мосту. Показано особливості часу та простору у романах, вияв творчого начала в психології персонажів, зокрема вплив ретроспекції на формування головного героя роману «Диво».

Ключові слова: *художній світ, символ, концепт, ідіостиль, часопростір, ретроспекція, окказіоналізм.*

Головачева К. Р. Художественный мир Павла Загребельного. Статья рассматривает художественный мир произведений Павла Загребельного, обращено основное внимание на художественную представленность концептов романов исторической тематики — цикла о Киевской Руси («Диво», «Первомост» и «Смерть в Киеве»). Рассматриваются специфические черты произведений триптиха, которые выделяют ученые и которые являются средствами выражения, вербализации концептов дива, творчества, исторической памяти, власти и моста. Показаны особенности времени и пространства в романах, проявление творческого начала в психологии персонажей, в частности влияние ретроспекции на формирование главного героя романа «Диво».

Ключевые слова: *художественный мир, символ, концепт, идиостиль, хронотоп, ретроспекция, окказионализм.*

Golovacheva K. R. The artistic world of Pavlo Zahrebelnyi. This article considers the art world the works of Pavlo Zahrebelnyi, the main attention is paid to concepts artistic representation of historical themes novels — the cycle of Kievan Rus («The Miracle», «Pervomist» and «Death in Kiev»). The specific features of the triptych works that are distinguished by scientists and as a means of expression, verbalization of concepts wonders of creation, historical memory, power and bridge are considered. The features in time and space in the novel, an expression of creativity in the psychology of the characters, retrospectives impact on the formation of the protagonist of the novel «The Miracle».

Keywords: *the art world, symbol, idiostyle, chronotope, retrospective, nonce word.*

Павло Загребельний — визначна постать в українській літературі ХХ–ХХІ століть. На майстерність слова письменника неодноразово звертали увагу науковці та критики. Його історичні романи «Первоміст» та «Смерть у Києві» відзначені Шевченківською премією.

Проза Павла Загребельного була об'єктом досліджень як літературознавчих, так і мовознавчих студій. Літературознавці звертались до вивчення різних аспектів творів, серед яких: хронотоп, символіка, поетика, ретроспекція, етнопсихологічна концепція особистості тощо. Значна увага приділялась і вивченню історичних романів, зокрема триптиху про Київську Русь («Диво», «Первоміст», «Смерть у Києві»).

Специфічним серед творів на історичну тематику є роман «Диво». У наукових працях визначають його жанровий різновид як роман «зв'язку часів», до рис якого відносять поєд-

нання у композиції кількох сюжетів, що належать віддаленим один від одного часовим пластам, і винесення на перший план теми зв'язку часів та історичної пам'яті.

Особливим образом у творі є Софія Київська. Було відзначено її об'єднуючу функцію для всіх трьох часових площин роману. М. Кондратюк зазначає, що такий образ набуває значення естетично-стильового символу історичної пам'яті [1]. Відповідний символ, на нашу думку, має концептуальне значення і може бути віднесений до художніх концептів.

Вивчаючи художній часопростір у романах П. Загребельного, В. Сікорська також відзначає образ Собору як єднальний для усіх трьох часових площин, що відтворює плин історичного часу. В інших романах триптиху («Первоміст» і «Смерть у Києві») ситуація інша — вони позбавлені зримої гетерохрон-

ності та різнолокальності. У часовій послідовності подано події приватного, суспільного, державного життя, що створюють своєрідний історичний рух.

У «Первомості» науковець звертає увагу на необмежений простір Мостища, а в романі «Смерть у Києві» — на принцип поділу простору Київ — Суздаль. Панівною виступає власне суб'єктивна сфера героя, а не відлік часу самим автором чи його спостереження над просторовими межами. Простір у романах природно взаємодіє з художнім образом [8].

Одним із засобів формування концепту творчості у романі «Диво» на композиційному рівні є ретроспекція. Особливо виразно це проявляється в описі Сивоока: події з дитинства, як зазначає Т. Сушкевич, сконцентровані й ущільнюються в часі, але окремі епізоди, «такі як полювання на оленя з дідом Родимом (Сивоок вперше стикнувся зі смертю), процес виготовлення фігурок язичницьких богів (досвід, необхідний для формування таланту Сивоока) та ін., несуть смислове навантаження, більш деталізовані, а тому розтягнені у часі. Вони впливають на ритм сюжету, а відтак і на компоновання «Дива» [9].

Особливості формування Сивоока як митця, розвиток його таланту показано через асоціативні ретроспекції. Як приклад наводиться цитата з твору: «А Сивооком заволоділа дивна затишність. Так колись хотілося йому дістатися серця пущі, дістатися найнижчого низу, де мало кінчатися її невпинне, приголомшливе западання, а коли потім випадком опинився там, у царстві лісових володарів-турів, то виніс звідти свавільне відчуття молодечих буйнощів, як у того молодого Рудя, а згодом те відчуття пригнітилося іншим: відчув свою малість і незміцнілість, спостерігши дико заковану силу Бутеня, що за іграшки здолає Рудя навіть після поранення» [Там само].

Враження маленького хлопчика від пущі — відчуття свободи, усвідомлення власної малості та незрілості, за твердженням дослідниці, закарбувалося в душі і пізніше виявилось у роботах зодчого.

З психологічної точки зору розглядає Сивоока як митця Н. Санакоєва: «Моделюючи образ вигаданого героя Сивоока, автор передає своє розуміння психології митця і творчого процесу, яке в основних положеннях збігається з принципами класичного психоаналізу та аналітичної психології К. Юнга. У психології творчої особистості надмірно розвинені риси характеру, притаманні жінкам: підвищені сприйнятливості, чутливість. Домінування

архетипу Великої Матері означає конфлікт зі світом культурного канону, оскільки цей архетип відкривається в душі творчої людини як могутнє, живе і безпосереднє відчуття. Митець, з погляду аналітичної психології, є новим культурним героєм або новим героєм культурного міфу. У романі «Диво» уособленням такого героя є Сивоок, у образі якого акумулюються роздуми письменника про мистецтво в різні культурні епохи» [6].

О. Красненко розглядає концептуальний образ мистецтва в контексті протиставлення історичного та неісторичного: «Агапіт і Сивоок демонструють протилежні підходи до його творення. Для першого «мистецтво — звичайне ремесло, яке робиться щоденними людськими користями й потребами», для другого — «вкладати треба ціле своє серце, все своє життя і тільки тоді постане справжній художній світ». Такі, як Агапіт, робить висновок автор, не можуть творити мистецтво, яке відповідає канонам великої історії. Вони здатні тільки до наслідування та копіювання, що не є самоцінним [7].

Конфлікт між владою й митцем у «Диві», втілений в образах Сивоока та Ярослава, — розглядає В. Сікорська. Дослідники роману також відзначають схожі протиставлення між Гордієм Отавою та професором Шнурре (О. Красненко, М. Кондратюк).

Концепт влади виявляється в усіх романах триптиху. У «Диві» — це образ Ярослава. Розуміння своєї місії самим князем і авторський коментар до нього містить стаття В. Панченка «Золота нить історії: ми — з Київської Русі»: «За логікою автора, перебування на вищих щаблях керівної верхівки держави може стати джерелом внутрішньої конфліктності, двоїстості. У романі князь Ярослав постає саме таким — внутрішньо конфліктним. «Княже» й «людське» перебувають у вельми складному психологічному «діалозі». Мудрість уживається із майже деспотичною жорстокістю. З одного боку, князь має неабияку силу державця, з другого ж — він часто не належить самому собі, оскільки постійно мусить зважати на обставини й оточення. У його монологах час від часу звучить ідея корисності жорстокого державного примусу. Князь Ярослав у П. Загребельного, як бачимо, є прихильником жорсткої влади. Його слова про примус як джерело державного розквіту легко проєктуються на реалії минулого століття, підтверджуючи думку письменника про „замкнене коло історії“» [4].

Багато вчених звертаються до образу жінки у романах П. Загребельного. Це, зокрема,

В. Сікорська, Н. Санакоєва, Н. Карпенко. Науковці у цьому питанні дотримуються погляду на вияв у романах патріархальних відносин у ставленні чоловіка до жінки («Диво», «Первоміст») та новаторського підходу крізь показ несправедливого традиційного ставлення до жінки («Тисячолітній Миколай», «Юлія, або Запрошення до самовбивства»).

У романі «Диво» П. Загребельний порушує проблему гендерної професійної реалізації у мистецтві. Так, головний герой сюжетної лінії 60-х рр. ХХ століття — Борис Отава у своїх роздумах над можливістю чи неможливістю жінки бути справжнім художником, робить висновки: «Якщо вона справді художниця, то це вже не жінка <...> якщо ж лишилася справжньою жінкою, то ніяка вона не художниця». Те ж бачимо і в романі «Первоміст», хоча тут прозаїк не заперечує можливість наявності жіночого елемента в чоловічій психіці:

«В блуканнях відкрилося йому, що він мав би належати не до чоловіків з їхньою пристрастю тинятися по світах, а до жіноцтва, з його призвичаєнням до одного місця, бо кожна жінка припнута до місця обов'язком, родом, статтю. Жінка народжена для спокійної нерухомості <...> А хіба він не такий? Він належав більше до світу жіночого, з його замилюванням (а чи призначенням) до нерухомості, аніж до неспокоїного чоловічого роду» [5:188].

В. Сікорська, аналізуючи символи П. Загребельного, серед інших відзначає такі: символ мосту, колеса, ріки.

Особливе місце в романі «Первоміст» займає символ мосту, «навколо якого сконденсовано хронос, топос і життя героїв твору» [7]. Всі події розгортаються навколо нього; «це розповідь про людей, котрі стерегли, доглядали, охороняли Первоміст» [7]. Для відтворення хронотопу мосту П. Загребельний використовує характерну для асоціативних структур метафоризацію і проводить паралель між мостом, сенсом життя й плином історії. «Роману «Первоміст» притаманне ототожнення реально окресленого місця з життєвим шляхом цілої групи людей. Метафоризм мислення здатен передавати увесь спектр відтінків у зображенні образів-характерів. Міст — перехід через межу, так званий заповіданий кордон, символізуючий зв'язок часів минулого й майбутнього», — зазначає В. Сікорська [7].

Своєрідний обмежений хронотоп роману, котрий виявляється місцем бурхливих перипетій, використовується з метою показу складних психологічних механізмів свідомості персонажів, а за допомогою образної мови, розлогих

монологів-роздумів він переростає в своєрідний хронотоп переживань героїв твору [7].

Образ руху письменник асоціює з символом колеса, котрий постає перед читачем у образі убогого оратая, «що з'являється у найбільш відповідальні моменти сюжетно-композиційного плину роману. Образи оратая та його візка, котрий котиться шляхами батьківщини, виходять за межі сюжетно-композиційного часопростору, а його незмінність протягом усього роману надає цьому образу символічного навантаження» [7].

Образ-символ ріки як шляху, плину чогось, багатовимірний і багатоплановий, в його основі — відлік часу або відсутність його. У метафоричній воді роману сфокусовано художній час і художній простір [7].

Символ дерева у творах пов'язується з прийомом подвійного контрасту (роман «Смерть у Києві»). Водночас, цей образ-символ допомагає шукати правду, засвідчує невмирущість минулого й майбутнього. Символ дерева співвідноситься також із поняттям друга (роман «Диво»): тільки дерево для Сивоока може бути незрадливим, вірним і мовчазним слухачем [3].

С. Нестерук називає одним із джерел творення символів алюзію. На думку вченої, цитати з інших творів є невід'ємною частиною власних тем і стилістики П. Загребельного. Притчевість як якість тексту та алегоричність — властивості індивідуально-авторського стилю письменника [3].

Важливим виразником концепту творчості у романі «Диво» є кольористичні назви. На їх роль звертає увагу С. Нестерук. «Широке використання багаті кольорової гама, півтонів допомагає в формуванні естетичних оцінок читача, розширює виміри деяких понять» [3]. Враження, які виникають від функції кольору, допомагають у розкритті світовідчуття героя. «П. Загребельний у сфері кольору — майстер контрасту, за допомогою якого досягає особливого художнього ефекту — зорової відчутності описаного» [3].

Серед найменувань поняття «колір» найчастіше використовується багатозначне слово «барва» на протигагу однозначному «колір». «Барва як почуттєва властивість збагачує асоціативні ознаки кольору. Барва для Сивоока, як одного із творців дива, перетворилася в засіб вираження язичницького ества. Певна барва може виступати стрижнем формотворчого комплексу твору, колір як виразний емоційно-експресивний засіб художньої конкретизації надає зображеному образності, поетичності та допомагає емоційно сприйняти колірні образи.

Письменник уживає слова на позначення кольору спершу в мові персонажів, а потім в описах, характеристиках. Деякі з кольороназв стають індивідуальною ознакою стилю» [3].

Важливу роль у мовному вираженні концепту та у формуванні ідіостилю П. Загребельного відіграють okazіоналізми. Вони виконують експресивну функцію засобу впливу на читача. Т. Юрченко вказує на деякі особливості творення та функціонування okazіоналізмів у творах письменника.

Різними засобами словотворення досягаються відмінні експресивні відтінки:

– Розмовності, що виникають завдяки словотворчим засобам, в яких експресивність зумовлена «розмовністю» суфіксів і префіксів (*найхристиянніший, блокнотяра, медалька, препрославлений*);

– Книжності мовомислення, аналітичності художнього бачення письменника, що виявляються у структурі okazіоналізмів-дієприкметників (*уконтентовані, розокремлений*); іменників, утворених морфологічним способом, у яких афікси, як правило, книжного походження (*смішність, подонкізм*); в «українізації» слів іншомовного походження (*підбізнесменити, проокєйти, едуковані-*

ший); у трансформації фразеологізмів (*ловити в'юнів в каламутній воді* — фразеол. ловити рибу в каламутній воді);

– Метафоричної семантики, метонімічних відношень, явищ гіперболізації, забезпечуються розвиненою в художній мові митця системою осново- та словоскладання [10].

Вибір типів і моделей, на основі яких утворюються okazіоналізми, зумовлений жанровою специфікою прози письменника. Так, у творах сатиричного спрямування продуктивним способом словотворення є контамінація; актуалізуються також «каламбурні ігри». Okazіоналізми, утворені редеривацією, є невіддільною частиною ідіостилю письменника у творах на історичну тематику.

Художній світ романів П. Загребельного надзвичайно різноманітний та, незважаючи на велику кількість наукових праць, ще недостатньо досліджений.

Серед художніх концептів історичних романів про Київську Русь можна виділити концепт дива, творчості, історичної пам'яті («Диво»), влади (всі три романи), мосту («Первоміст»), особливості вербалізації яких та місце їх у ідіостилі письменника були предметом цієї розвідки.

Література

1. Кондратюк М. В. Жанрова специфіка українських романів «зв'язку часів» [Електронний ресурс] / М. В. Кондратюк // Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту. — 2004. — № 15. — С. 146–149. — Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/8455/97/>
2. Красненко О. В. Своєрідність зображення історичного міста в романі П. Загребельного «Диво» [Електронний ресурс] / О. В. Красненко. — Режим доступу: <http://book.net/index.php?p=achapter&bid=10387&chapter=1>
3. Нестерук С. М. Естетичні функції символів у творчості Павла Загребельного: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» [Електронний ресурс] / С. М. Нестерук. — Кіровоград, 2001. — 19 с. — Режим доступу: <http://diss.com.ua/contents/3616.html>
4. Панченко В. Золота нить історії: ми — з Київської Русі [Електронний ресурс] / Володимир Панченко // День. — Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/istoriya-i-ya/zolota-nit-istoriyi-mi-z-kiyivskoyi-rusi>
5. Санакоєва Н. Д. Гендерний дискурс у прозі П. Загребельного / Санакоєва Н. Д. // Вісн. Запор. націон. ун-ту. — 3., 2008. — С. 187–189.
6. Санакоєва Н. Д. Еволюція етнопсихологічної концепції особистості у прозі П. Загребельного: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» [Електронний ресурс] / Н. Д. Санакоєва. — Д., 2006. — 20 с. — Режим доступу: <http://diss.com.ua/contents/3548.html>
7. Сікорська В. Ю. Хронотоп і символіка у П. Загребельного [Електронний ресурс] / Сікорська В. Ю. — Режим доступу: lib.chdu.edu.ua/pdf/novitfilolog/11/133.pdf
8. Сікорська В. Ю. Художній часопростір в історичних романах Павла Загребельного: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» [Електронний ресурс] / В. Ю.

Сікорська. — Кіровоград, 2007. — 20 с. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2007/07svyupz.zip>

9. Сушкевич Т. О. Ретроспекція у романі «Диво» П. Загребельного [Електронний ресурс] / Сушкевич Т. О. — Режим доступу: lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/philology/2010/141-128-21.pdf

10. Юрченко Т. Г. Оказіоналізми у творчості Павла Загребельного: структурно-семантичний і стилістичний аспекти: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» [Електронний ресурс] / Юрченко Тетяна Григорівна. — К., 2003. — 18 с. — Режим доступу : <http://disser.com.ua/contents/4875.html>.